

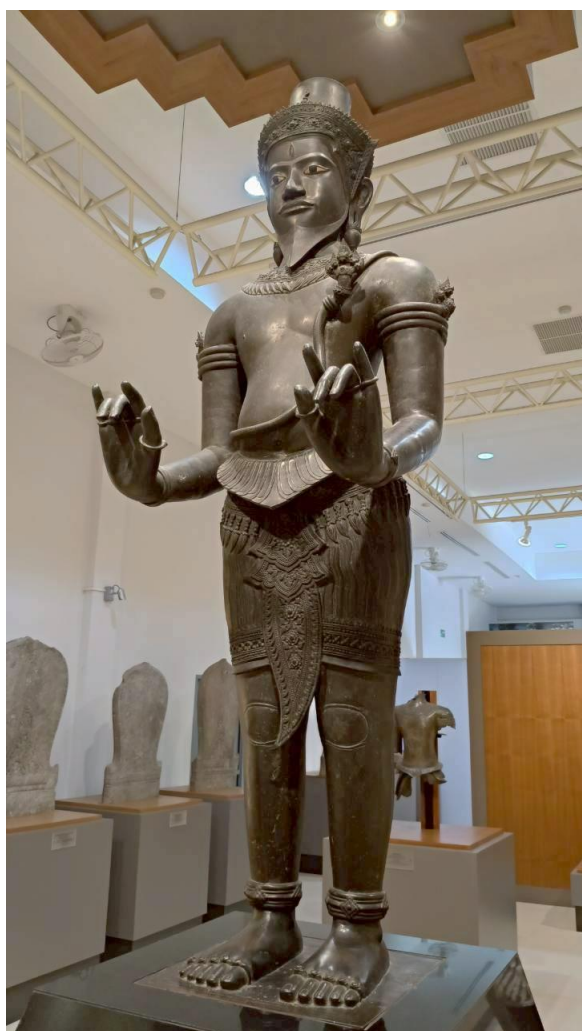
เทวรูปพระอิศวรสำริด เมืองกำแพงเพชร ศิลปะขอมแบบบายนในแผ่นดินไทย

ปริยานุช คำสนอง

อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการออกแบบ

๑๖/๖/๒๕๖๙

ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร มีเทวรูปสำริดที่สำคัญอยู่รูปหนึ่ง เป็นรูปหล่อโลหะสำริด (โลหะผสมระหว่างทองแดง ดีบุก และตะกั่ว) ขนาดใหญ่มีความสูงถึง ๒.๑๐ เมตร เป็นรูปพระอิศวร เดิมเทวรูปองค์นี้ประดิษฐานอยู่ ณ เทวสถานศาสนาฮินดูสมัยกรุงศรีอยุธยาแห่งเมืองกำแพงเพชร ร่วมกับเทวรูป อีกหลายองค์ โดยมี ๓ องค์สำคัญ ได้แก่ พระอิศวร พระแม่อุมาเทวี และ พระวิษณุ พระอิศวร เป็นหนึ่งในสามเทพเจ้าสูงสุดของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู อันประกอบด้วยพระพรหม (ผู้สร้าง) พระวิษณุ หรือพระนารายณ์ (ผู้รักษา) และพระศิวะ หรือพระอิศวร (ผู้ทำลาย) รวมเรียกว่า "ตรีมูรติ"

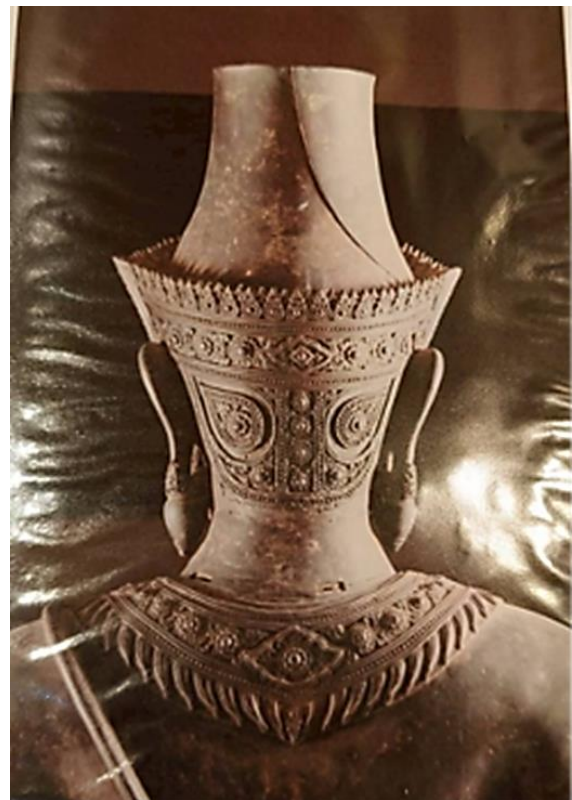

ภาพด้านหน้าและด้านหลังของเทวรูปพระอิศวร หล่อด้วยสำริด เป็นงานศิลปะอยุธยาที่รับอิทธิพลมาจากศิลปะเขมรแบบบายน
ปริยานุช (๒๕๖๙)

พระอิศวรในความเชื่อพราหมณ์ - ฮินดู พระองค์มีพระวรกายสีขาว รูปร่างกำยำ พระเกศยาวม้วนเป็นมวยผม หนุ่งหน่ม หนึ่งเสื่อเหมือนถัษี มีพระจันทร์เป็นปิ่น มีพญานาคค้ำอยู่ที่พระศอ ไฉไลประดับด้วยแก้วแหวนเงินทอง ศาสดารูธ

ประจำพระองค์คือ ตรีสูล (หลาวสามง่าม) มีพาหนะเป็นวัว (พระโคชนทิ) พระองค์ทรงพำนักอยู่ที่เขาไกรลาสอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีพระแม่ปราวตีเป็นมเหสี มีพระโอรสสองพระองค์ คือ พระขันธกุมาร เทพแห่งสงครามและพระพิฆเนศ เทพแห่งปัญญา นอกจากนี้ยังมีชายาอีกองค์ คือ พระแม่คงคา มีธิดา คือ พระแม่মনสาเทวี

พระอิศวร เป็นมหาเทพแห่งการทำลายล้างสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง มีพระเนตรสามดวง พระเนตรดวงที่สามตั้งอยู่กลางพระนาภ (หน้าผาก) ปกติจะปิดอยู่แต่เมื่อตาที่สามลืมตาขึ้นจะเกิดเป็นไฟบรรลัยกัลป์ มีพลังทำลายทุกสรรพสิ่งให้หมดใหม่ในทันที จึงมีความเชื่อว่าพระองค์จะเป็นผู้ทำลายล้างโลกเมื่อเวลาผ่านไปกับหนึ่ง เพื่อให้พระพรหมสร้างโลกใหม่ที่มีแต่ความบริสุทธิ์ขึ้นมาแทน ดำเนินเป็นวัฏจักรเวียนไป ในความเชื่อของลัทธิไศวนิกาย (กลุ่มคนฮินดูที่นับถือพระศิวะเป็นมหาเทพสูงสุดในจักรวาล) มักใช้รูปปั้นศิวลึงค์ (รูปปั้นที่เป็นลักษณะอวัยวะเพศชาย) เป็นสัญลักษณ์ในการบูชาพระศิวะ โดยถือกันว่า ศิวลึงค์เป็นตัวแทนของการให้กำเนิดผู้คนรวมทั้งสรรพสิ่งบนโลก โดยจะบูชาด้วยดอกไม้สด เครื่องหอม การรดด้วยน้ำบริสุทธิ์ หรือน้ำนม^๑ ในประเทศไทยได้พบรูปเคารพหรือประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระอิศวรมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ และเป็นที่นิยมนับถือต่อเนื่องกันมาทุกยุคทุกสมัย โดยปรากฏรูปเคารพทั้งในรูปมนุษย์และรูปสัญลักษณ์ โดยเทวสถานศาสนาฮินดูในเมืองกำแพงเพชร มีปรากฏอยู่เพียงแห่งเดียว คือ ศาลพระอิศวร^๒

ภาพรายละเอียดพระพักตร์และด้านหลังพระเศียรของเทวรูปพระอิศวร จากเอกสารสื่อการเรียนรู้ “ลวดลายประดับพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร” ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร ในภาพจะเห็นร่องรอยความเสียหายบริเวณพระศอกของเทวรูปพระอิศวรจากการถูกตัดพระเศียร เพื่อนำออกนอกประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ ๕

ปรียานุช (๒๕๖๙)

^๑ ที่มา : https://dinsila.com/legends_shiva.asp สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๙

^๒ ที่มา : <https://www.finearts.go.th/kamphaengphetmuseum/view/22606-พระอิศวรเมืองกำแพงเพชร> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๙

ในประเทศไทยได้พบรูปเคารพหรือประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระอิศวรมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ และเป็นที่นิยมนับถือต่อเนื่องกันมาทุกยุคทุกสมัย โดยปรากฏรูปเคารพทั้งในรูปมนุษย์และรูปสัญลักษณ์ โดยเทวสถานศาสนาฮินดูในเมืองกำแพงเพชร มีปรากฏอยู่เพียงแห่งเดียว คือ ศาลพระอิศวร^๓

รูปแบบของเทวรูปพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร เป็นงานศิลปะอยุธยาที่รับอิทธิพลมาจากศิลปะเขมรแบบบายน รอบฐานมีจารึกระบุมหาศักราช ๑๔๓๒ ตรงกับพุทธศักราช ๒๐๕๓ (สมัยอยุธยา) อันเป็นปีที่เจ้าพระยาศรีธรรมโศกราช (ตำแหน่งของเจ้าเมืองสุโขทัยและเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช) ได้ทำการหล่อสร้างเทวรูปและประดิษฐาน ไว้ที่เมืองกำแพงเพชร (คำว่า “ประดิษฐาน” อาจจะหมายความว่าหล่อขึ้นมาใหม่ หรืออาจจะเชิญมาจากที่อื่นแล้วมาประดิษฐานไว้ที่เมืองกำแพงเพชร) เพื่อให้คุ้มครองมนุษย์และสัตว์ที่อาศัยอยู่ภายในเมืองกำแพงเพชร และยังกล่าวถึงการกระทำสาธารณประโยชน์ต่างๆ ทั้งซ่อมแซมวัด วาอาราม ขุดลอกคลองชักส่งน้ำไปหล่อเลี้ยงที่เมืองบางพาน ทั้งนี้เพื่ออุทิศถวายพระมหากษัตริย์อยุธยา ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ผู้เสวยราชสมบัติ ณ กรุงศรีอยุธยาในขณะนั้นพระองค์หนึ่ง ส่วนอีกพระองค์หนึ่งอาจหมายถึงพระเจ้าอยู่หัวองค์ก่อนหน้า คือ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ หรืออาจหมายถึงพระอาทิตย์วงศ์ที่ได้รับการสถาปนาเป็นอุปราชครองเมืองพิษณุโลกในเวลาต่อมา ซึ่งภายหลังได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาองค์ถัดมา ทรงพระนามว่า สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๔ หน่อพุทธางกูร^๔

จารึกบริเวณส่วนฐานบริเวณพระบาทของเทวรูปพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร
ปรียานุช (๒๕๖๙)

^๓ ที่มา : <https://www.finearts.go.th/kamphaengphetmuseum/view/22606-พระอิศวรเมืองกำแพงเพชร> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๙

^๔ ที่มา : <https://www.finearts.go.th/kamphaengphetmuseum/view/22606-พระอิศวรเมืองกำแพงเพชร> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๙

ลักษณะของเทวรูปพระอิศวร เมืองกำแพงเพชร แสดงถึงการรับอิทธิพลศิลปะเขมรแบบบายน กล่าวคือ เทวรูปประทับยืนตรง พระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม มีพระมัสสุแสดงถึงอำนาจ พระหัตถ์ทั้งสองหันออกด้านนอกเหยียดนิ้วโป้ง นิ้วชี้และนิ้วก้อย งอนิ้วกลางและนิ้วนาง ในท่าที่มีชื่อเรียกว่า “กฏกมุทรา” หรือ “สิงหะภรณ์” มุทรา เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า สัญลักษณ์ ในทางปริศนาวิทยา มีความหมายเฉพาะการแสดงพระหัตถ์ หรือการแสดงท่าด้วยมือ เพื่อสื่อความหมายต่าง ๆ ของพระพุทธรูปในศาสนาพุทธและเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู “กฏกมุทรา” (อ่านว่า กะ-ตะ-กะ-มุ-ด-ทรา) เป็นภาษาสันสกฤต หมายถึงวงแหวน สิงหะภรณ์ มีความหมายว่า หุสิงห์ เนื่องจากเป็นการทำพระหัตถ์ที่มีลักษณะคล้ายหุสิงห์ การทำพระหัตถ์ในลักษณะนี้ เพื่อให้ผู้บูชาสามารถเสียบดอกไม้สดลงในช่องพระหัตถ์ได้ และยังเป็นท่าพระหัตถ์สำหรับถือสิ่งของ^๕

พระหัตถ์ทั้งสองของเทวรูปพระอิศวร ในท่าที่มีชื่อเรียกว่า “กฏกมุทรา” หรือ “สิงหะภรณ์” ที่ถูกตัดไปด้วยฝีมือของพ่อค้าของเก่าชาวเยอรมัน สมัยรัชการที่ ๕
ปรียานุช (๒๕๖๙)

เครื่องแต่งกายและเครื่องประดับของเทวรูปพระอิศวร ประกอบด้วย กระบังหน้าประกอบด้วยลายประจำยามก้ามปูในรูปแนวดอกไม้มกรับเรียงกัน ขนาบด้วยแถวเม็ดไขปลา กึ่งกลางเป็นแผ่นรูปขนมเปียกปูน มีกรเจียกหรือครีบบอยู่บนกระบังพักตร์หรือรัดเกล้าสองข้างพระเศียรเหนือใบพระภรณ์ กรองศอมลักษณะเดียวกับกระบังหน้า เป็นลายลายประจำยามก้ามปูในรูปแนวดอกไม้มกรับเรียงกัน ขนาบด้วยแถวเม็ดไขปลา กึ่งกลางเป็นแผ่นรูปขนมเปียกปูนด้านล่างห้อยพวงอุษะและสายรัดพระองค์มีอุษะสั้น ๆ ห้อยประดับ ทรงผ้าโจงกระเบนสั้น มีชายผ้าเป็นรูปสามเหลี่ยมชายผ้าด้านหน้ามีลักษณะคล้ายหางปลาซ้อนกันสองชั้นและมีชายผ้าขนาดใหญ่คล้ายใบไม้ปลายแหลมแผ่นใหญ่ปิดอยู่ด้านล่างสุด ในส่วนของผ้านุ่งและรัดพระองค์ด้านหลัง รัดพระองค์จะแบ่งเป็นช่องสี่เหลี่ยมล้อมรอบด้วยจุดไขปลา ภายในบรรจุลายดอกกลม ยกเว้นตรงกลางเป็นลาย

^๕ ที่มา : <https://www.finearts.go.th/fad10/view/15914-การแสดงพระหัตถ์ของเทวรูปพระอิศวรเมืองกำแพงเพชรสืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๙>

สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีพวงอุบะห้อยอยู่ด้านล่างผ้านุ่งด้านหลังมีการชักชายผ้าซ้อนกันเป็นรูปคล้ายหางปลา ๓ ชั้น ขอบผ้า ตกแต่งด้วยลายประจายามขนาบด้วยลายจุดไข่ปลา ซึ่งลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏในเทวรูป ที่หล่อในสมัยสุโขทัย^๖

ภาพรายละเอียดผ้านุ่งและรัดพระองค์ด้านหน้า (ซ้าย)และด้านหลัง (ขวา) ของเทวรูปพระอิศวร จากเอกสารสื่อการเรียนรู้ “ลวดลายประดับพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร” ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร
ปริยานุช (๒๕๖๙)

ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เทวรูปพระอิศวรองค์นี้ ได้ถูกพ่อค้าของเก่าชาวเยอรมันชื่อ เจ.อี.รัสต์แมน ได้ลักลอบตัดพระเศียรและพระหัตถ์เพื่อนำออกนอกประเทศ แต่กงสุลเยอรมันสามารถอายัดไว้ได้ทัน และได้ส่งมอบคืนแก่ทางการไทยจากเหตุการณ์ดังกล่าว ในหลวงรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ อธิบดีกรมช่างสิบหมู่ในขณะนั้น ทำการเชื่อมพระเศียรและพระหัตถ์ให้คงเดิม และรับส่งไปยังเมืองกำแพงเพชรให้ทำการรวบรวมโบราณวัตถุสำคัญ มาเก็บรักษาไว้ในกรุงเทพฯ หนึ่งในนั้นคือเทวรูปพระอิศวรองค์นี้ และได้จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ระยะหนึ่งก่อนเคลื่อนย้ายมาจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร ร่วมกับเทวรูปองค์อื่นๆที่เคย

^๖ ที่มา : <https://kamphaengphet.mots.go.th/news/607> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๙ และจากจากเอกสารสื่อการเรียนรู้ “ลวดลายประดับพระอิศวรเมืองกำแพงเพชร” ที่มีการเผยแพร่อยู่ในห้องจัดแสดงเทวรูปพระอิศวร ภายในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กำแพงเพชร

ประดิษฐานที่เทวสถานเดิม ได้แก่ พระแม่อุมาเทวี ซึ่งพระเศียรและพระหัตถ์หายไปไม่สามารถนำคืนมาได้ และท่อนลำตัวของพระวิษณุ พระเศียรก็หายไปเช่นกัน^๗

เทวรูปสตรี (อาจจะเป็นพระอุมา ศักติของพระอิศวร หรือพระลักษมี ศักติของพระนารายณ์) พระเศียรและพระหัตถ์หายไป และท่อนลำตัวของพระวิษณุ (พระนารายณ์) ที่ถูกค้นพบที่เทวสถานศาสนาแห่งเดียวกัน
ปริญญานูช (๒๕๖๙)

^๗ ที่มา : <https://www.facebook.com/RuinsGuide/posts/การโจรกรรมประติมากรรมโบราณ-ในสมัยรัชกาลที่-5-ณ-เทวสถานสมัยกรุงศรีอยุธยา-แห่งเมื่อ/1596828262448956/> สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๙